

PSYCHOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

1. Úvod

Tato prezentace ve formě přednášky je určena výhradně pro studenty Psychologického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a není dovoleno ji veřejně šířit.

PhDr. Pavel Moravec, PhD

- Úvod – definice pojmů
- Stručný přehled základních světových náboženství
- Historie psychologie náboženství a hlavní badatelé v oboru
- Možnosti výzkumu náboženského prožívání
- Náboženství a násilí. Fanatismus.
- Náboženství jako sociální fenomén. Sekty.

- Náboženské rituály
- Náboženství a étos
- Vývoj víry u jedince
- Psychologický výklad Bible
- Náboženské projevy u psychiatrických poruch
- Vybraná speciální témata: pedofilní skandály, homosexualita, posedlost

Zápočet

- Aktivní účast na online výuce
- Esej (3 – 5 stran) na jedno z níže uvedených témat:

Esej

(3 – 5 stran) na jedno z následujících témat:

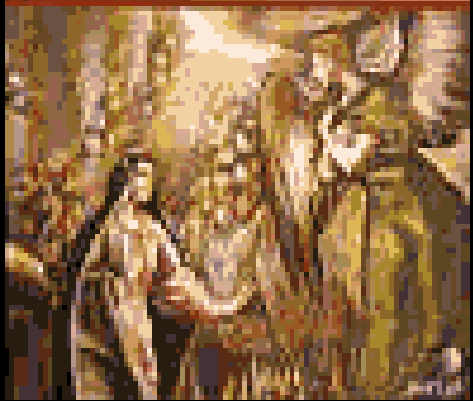
- **Pravicový populismus odvolávající se na křesťanské základy společnosti** – návrat ke kořenům nebo zneužívání náboženství k vlastním cílům?
- **Falešné zprávy na internetu s náboženským obsahem** - zamyšlení nad nástroji nepravdivé propagandy, která využívá náboženská témata ke svým cílům
- **Věřící klient u nevěřícího psychologa** – možné problémy a návrhy řešení.
- **Terapie homosexuality postavená na biblických základech** – alternativní terapeutický směr nebo neetické jednání?
- **Kazuistika**: popis člověka ze svého okolí, u něhož se psychická choroba projevuje v rámci jeho náboženského prožívání (zvláštnosti, reakce okolí, možnosti intervence apod.).
- **Volné téma** z oblasti psychologie náboženství (nutno jej konzultovat s přednášejícím)

Esej

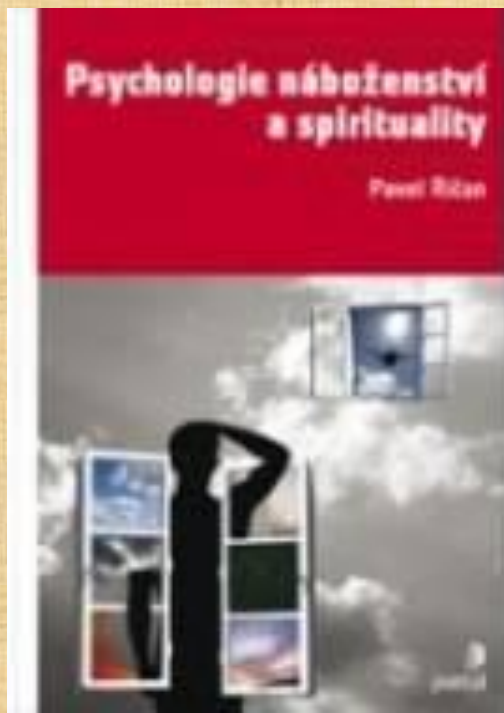
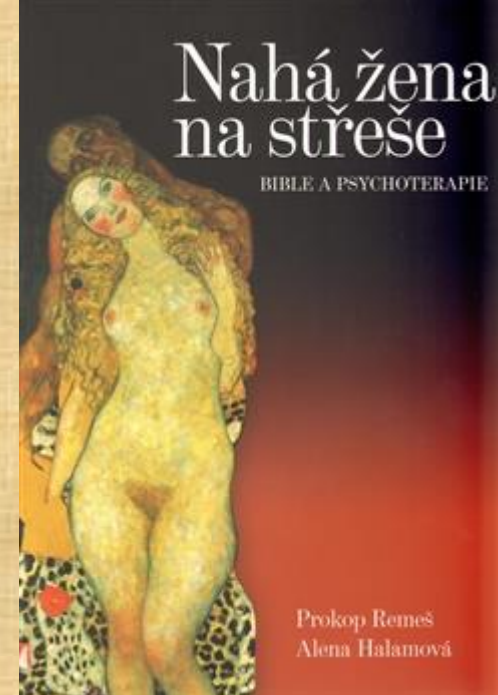
- Není potřeba na níže uvedená témata napsat vědeckou práci. Oceněna bude spíše prezentace vlastního pohledu na dané téma.
- Normostrana = cca 1800 znaků včetně mezer (cca 250 slov)
- Úvod – o čem chci psát
- Hlavní část (správně používané citace a odkazy, případně přehledné členění)
- Závěr – shrnutí svých myšlenek
- Esej je nutné odevzdat do odevzdáárny do 31.prosince

Psychologie
náboženství

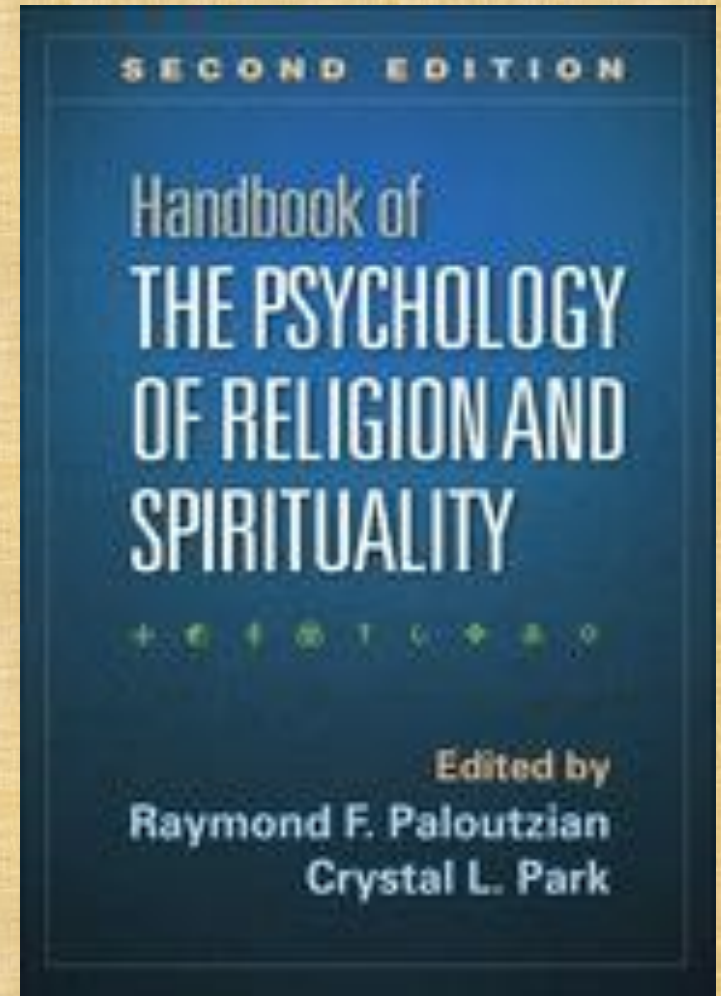
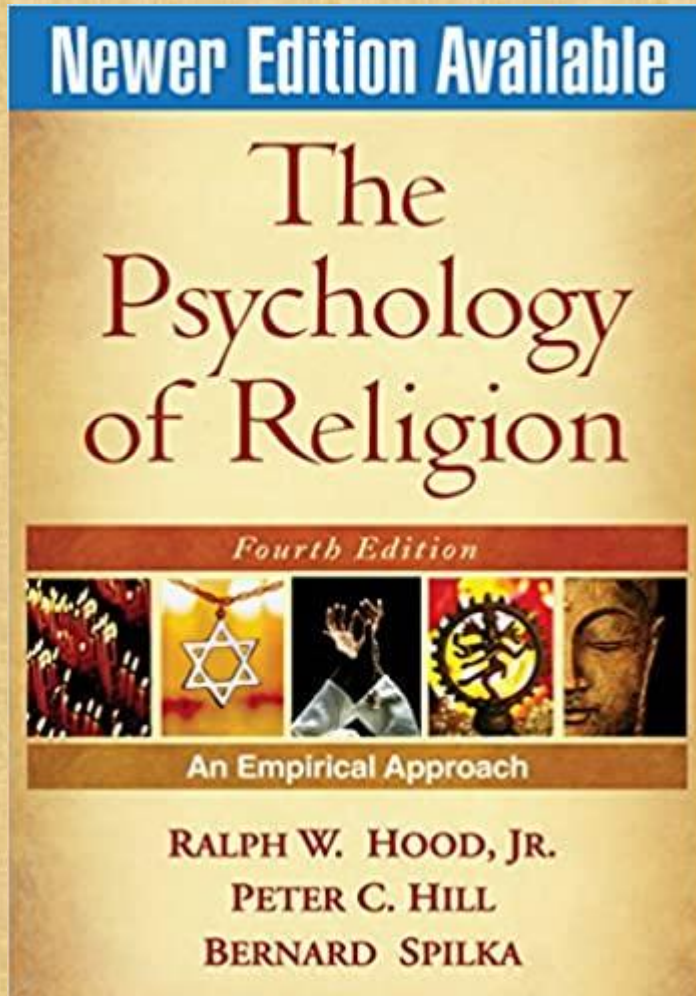
Pavel Říčan

Literatura

Literatura

Literatura

- Motl, J. Spiritualita a psychopatie. Dostupné z https://www.htf.cuni.cz/HTF-103-version1-motl_spiritualita.pdf
- Pechová, O. (2011). Psychologie náboženství. Dostupné z http://www.ff.upol.cz/fileadmin/user_upload/F-F-katedry/psychologie/Sborniky_a_monografie/pechova/Psychologie_nabozenstvi.pdf

ETICKÉ HLEDISKO

ochrana osobních dat

- U všech zmiňovaných kazuistik je pozměněna identita dotyčných osob, aby nebyla možná jejich identifikace
- Životní příběhy některých osob v kazuistikách jsou zkombinovány z více lidských osudů

Která témata má náboženství
a psychologie (+ psychoterapie,
psychiatrie) společná?

Psychologie a náboženství

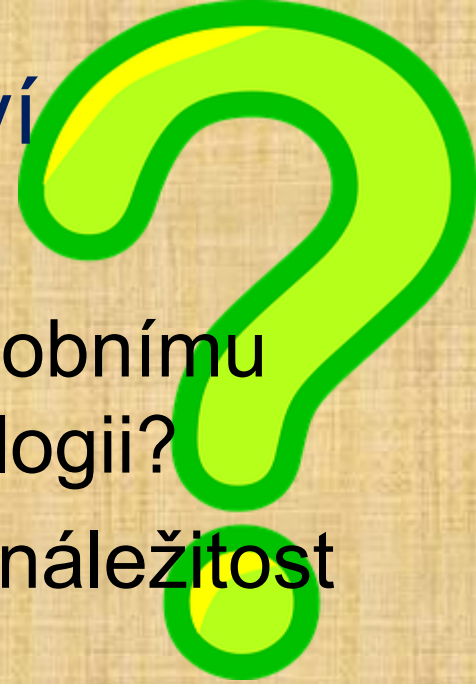
- Konflikt
- Nezávislost
- Interakce
- Integrace

(Barbour, 2000, dle Smékal, 2017)

Témata psychologie náboženství

(Pargament, 2013, p. 4)

- Vedou spiritualita a náboženství k osobnímu růstu, nebo spíše k degradaci a patologii?
- Rozvíjí spiritualita a náboženství sounáležitost a soucit nebo vedou k předsudkům a odsuzování ostatních?
- Jak vysvětlíme, že náboženství vedou k altruismu a zároveň bývají propojená s extremistickými formami chování?

Témata psychologie náboženství (Pargament, 2013)

- **ŠPATNĚ POLOŽENÁ OTÁZKA: Jsou spiritualita a náboženství dobrá nebo špatná?**
- Spiritualita a náboženství může nabýt konstruktivních i negativních forem.
- **DOBŘE POLOŽENÁ OTÁZKA: Kdy, jak a proč se spiritualita a náboženství projevuje pozitivně a kdy negativně?**

Definice náboženství (Halík, 2006)

Pokud se zabýváme náboženstvím,
bereme nutně v úvahu (vědomě či nevědomě)

- vlastní tradici
 - vlastní zkušenost
 - vlastní víru / ateismus
 - vlastní předsudky
-
- Nikdo není v tomto ohledu neutrální

Definice náboženství (Hood et al., 2009)

- Pokud se budeme pohybovat v židovsko-křesťanské tradici, budeme více-méně pevní
- Pokud se však začneme zabývat náboženstvími východní Asie, Afriky nebo původními náboženstvími USA či Kanady, objevují se potíže s definicí
- Náboženství zahrnují různé elementy jako teismus, ateismu, monoteismus, polyteismus, různé praktiky, nauky a rituály
- Náboženství je komplexem nauk, chování a zkušeností

Definice náboženství (Halík, 2006)

- Latinské slovo „religio“ nemá v neevropských jazycích ekvivalent
- Kategorie „náboženství“ jako společný jmenovatel zahrnující křesťanství, židovství, buddhismus, islám atd. je poměrně moderní
- Např. samotný koncept křesťanství se během historie proměňoval (židovská sekta – oficiální náboženství římské říše – integrující element západní společnosti – jeden z náhledů na svět)
- Schleiermacher (19. stol.): náboženství je specifickou lidskou zkušeností

Definice náboženství

- **James (1902):** „Názory, skutky a osobní zkušenosti jedinců vnímané ve vztahu k tomu, co dotyční považují za nadpřirozené“. (dle Oman, 2015, p. 27)
- **Argyle and Beit-Hallahmi (1975):** „Systém nauk v božskou nebo nadpřirozenou sílu a způsoby uctívání či další rituály směřující k této síle“. (dle Oman, 2015, p. 27)
- **Pargament (2013):** „Hledání smyslu který se uskutečňuje v kontextu zavedených institucí které se snaží rozvíjet spiritualitu (Pargament et al., 2013, p. 15)

Definice náboženství (Halík, 2006)

Halík: antické *religio* = síla integrující společnost

- V západních společnostech
 - tuto úlohu na sebe převzalo křesťanství (cca 5. stol – příchod moderny)
 - Poté se *religiem* Západu stala věda (věk moderny do nástupu postmoderny)
 - Dnes můžeme za tuto sílu považovat média.

Vymezení vědeckých oborů

- **Psychologie** je věda, která studuje lidské chování, mentální procesy a tělesné dění, včetně jejich vzájemných vztahů a interakcí (Plhánková, 2003)
- **Religionistika** je věda zabývající se náboženstvími. Předmětem není rozhodování o pravdivosti náboženství (Küng, 2010)
- **Teologie** – řeč o Bohu, který se nějakým způsobem zjevuje. Křesťanská teologie vychází z premisy, že Bůh se člověku zjevuje skrze slovo obsažené v Bibli. (Rahner & Vorgrimler 1996)

Náboženství a spiritualita

- Koncept **spirituality** se v psychologii objevuje v šedesátých letech minulého století (studentské bouře v západních zemích):
„I am not religious, but I am spiritual“ (Říčan, 2007)
- Na konci dvacátého století chápeme náboženství spíše jako organizovanou a institucionální komponentu určité tradice víry
- Spiritualitu chápeme jako spíše vnitřní a osobní rozměr víry (Oman, 2015)
- **Spiritualitou rozumíme hledání posvátna**
(Pargament et al., 2013, p. 14)

Hledání posvátna

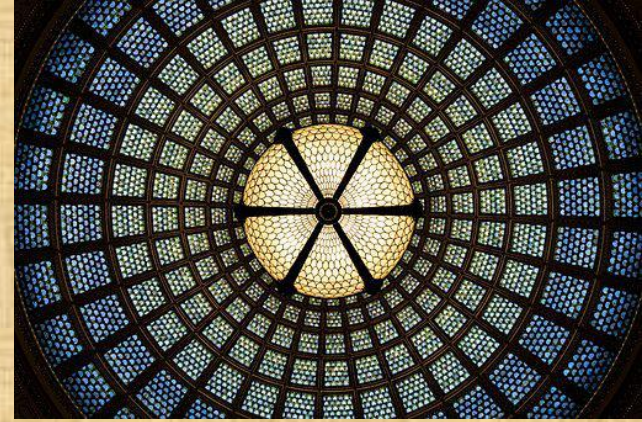
(Pargament et al., 2013)

- **Posvátno** – nemyslíme zde jen koncept Boha nebo nějaké vyšší síly, ale i ostatní aspekty života vnímané jako manifestace božského (transcendence, imanence, neohraniočenost, konečnost)
- Jakákoliv součást života může být vnímána jako posvátná (nauky, praktiky, zkušenosti, vztahy, motivace, umění, příroda...)
- **Hledání** – proces který začíná objevováním posvátna a pokračuje budováním a udržováním vztahu k němu

Spiritualita a religiozita

(Hood et al., 2009)

Spiritualita

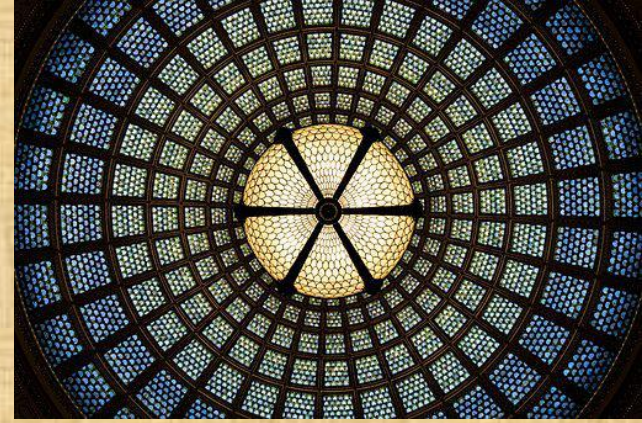
- Přesvědčení, hodnoty a jednání určitého jedince
- Spíše psychologický aspekt
- Je propojen s otevřeností ke změně

Religiosita

- Účast jedince na náboženské tradici a v určité instituci
- Spíše sociologický koncept
- Je více propojen s konzervatismem

Spiritualita a religiozita

(Vojtíšek et al., 2012)

- Pokud je spiritualita jedince sycena jednou duchovní tradicí, pak hovoříme o křesťanské, buddhistické spiritualitě...
- V tomto případě je religiozita institucionálně zakotvená spiritualita
- Nicméně častěji je spiritualita sycena z různých duchovních tradic

Vnímání náboženství a spirituality v současných sociálních vědách (Pargament et al., 2013)

Náboženství

- institucionální
- vnější, objektivní
- „staré“
- strukturální
- fixované, „zamrzlé“
- „špatné“
- předem dané pravdy a rituály
- širší kontext
– psychologický, sociální

Spiritualita

- individuální
- vnitřní a individuální
- „nová“
- funkční
- flexibilní a dynamická
- „dobrá“
- vyvěrá ze zkušenosti a rozvíjí hodnoty jako smysluplnost, sebeaktualizace, autenticita
- užší kontext – hledání posvátna

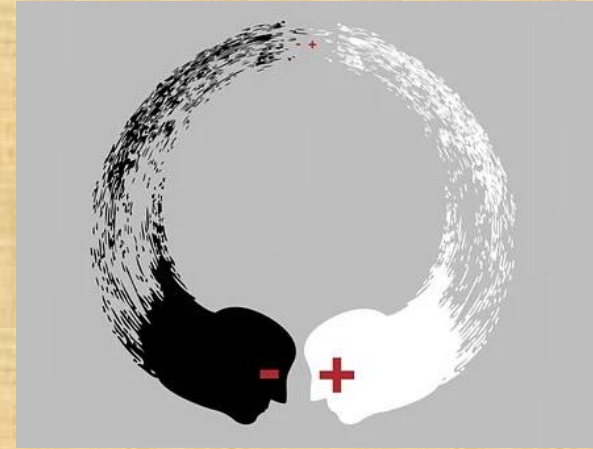
Nebezpečí polarizace mezi náboženstvím a spiritualitou (Pargament et al., 2013)

- Pokud je náboženství chápáno jako statické a institucionální, ztrácíme jeho podstatný rozměr, kterým je utváření a transformace náboženských institucí skrze jejich individuální členy
- Pokud vnímáme spiritualitu jako čistě individuální zkušenost, pak se vytrácí její důležitý rozměr, kterým je její realizace skrze mezilidské vztahy (rodina, kultura)

„Stinná část“ spirituality

(Halík, 2021)

- Se zvyšujícím se zájmem o spiritualitu roste snaha o její komercializaci → obrovského množství nabídek se spirituální tematikou:
 - imitace orientální spirituality a ezoterismu
 - okultismus, magie
 - šarlatánství slibující rychlé osvícení
 - nabídky extatických zkušeností
 - pseudomystika jako součást trhu s drogami
- Manipulace a finanční vysávání skrze „duchovní učitele“

Podobnosti mezi náboženstvím a spiritualitou (Pargament et al., 2013)

- Jejich hlavní součástí je *posvátno*
- Bez posvátné složky budou náboženství a spiritualita nerozeznatelné od některých psychologických konceptů (well-being, smysl, naděje, autenticita)
- Obojí jsou dynamickým procesem, který se uskutečňuje skrze hledání.
- Obojí jsou integrální součástí celoživotního vývoje.
- Obojí jsou multivalentní procesy (mohou být konstruktivní i destruktivní)

Náboženství a spiritualita

(Pargament et al., 2013)

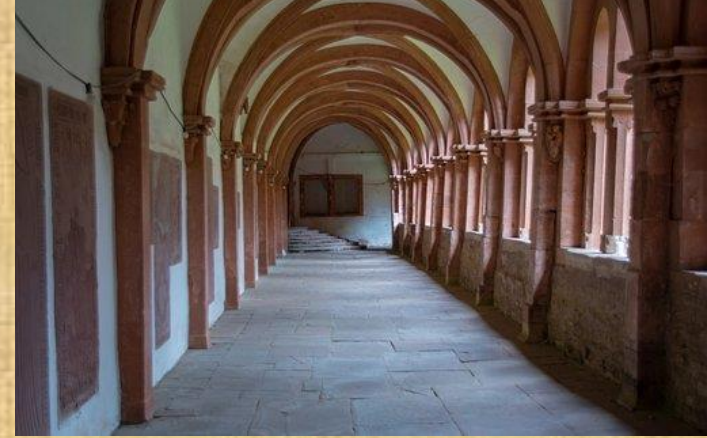

Pargament navrhuje používat výrazy:

- **náboženství** – pokud chceme zdůraznit nauky, praktiky, zkušenosti a vztahy které se odehrávají v kontextu zavedených institucí
- **spiritualita** - pokud se nauky, praktiky, zkušenosti a vztahy odehrávají mimo tradiční kontext
- **oba výrazy** – pokud se hledání posvátna odehrává jak v netradičním sekulárním kontextu, tak i v rámci zavedených náboženských institucí

Sekularizace (Halík, 2021)

- **Sekulární doba** – dějinná etapa, která se časově kryje s modernitou. V Evropě se mění podoba a role křesťanského náboženství ve společnosti a kultuře.
- **Postsekulární doba** – od nového století. Náboženství přestává být vnímáno jako slábnoucí jev a stává se fenoménem, se kterým je potřeba počítat

Sekularizace (Halík, 2021)

- Sekularizace neodstranila, nýbrž transformovala náboženství.
- Náboženství nezemřelo, ale přelévá se do nových podob.
- Pokračuje krize tradičních náboženských institucí, avšak slábne i dogmatický ateismus.

3 aktuální fenomény ve vztahu k náboženství

(Halík, 2021)

- Proměna nb v politickou identitární ideologii (pravicový populismus)
- Proměna nb ve spiritualitu
- Rostoucí počet těch, kteří se nehlásí k žádnému organizovanému nb, ale ani k ateismu – tzv. *nones*.

Nones (Halík, 2021)

- **Nones** – dnes představují na světě třetí největší skupinu po křesťanech a muslimech
- Pestrá škála názorových i existenciálních orientací
- Část tvoří lidé, kteří opustili tradiční náboženské instituce
- **Seekers** - lidé duchovně hledající
- **Dwellers** - „zabydlení“ (ať už v ateismu, nebo v iluzi víry)

Ateismus

- Odmítnutí existence nadpřirozena
- Běh světa je chápán jako dílo náhody (Hejna, 2010)
- Existují různé formy ateismu
 - ateismus bolesti (Halík, 2017)
 - ateismus vášně (Halík, 2003)
 - ateismus lhostejnosti (Halík, 2003)

Ateismus bolesti (Halík, 2017)

- *„Rád bych věřil,
ale bolestná zkušenost se zlem
ve světě nebo v mém vlastním
životě mi to nedovoluje“ (p. 58)*

Ateismus bolesti (Halík, 2009)

- Namísto boje s ateismem bolesti různými argumenty je vhodnější ukázat, že křesťanská zkušenost zná tyto bolestné momenty (tzv. zkušenost Boží nepřítomnosti, temnota Velkého pátku)
- Ateismus, fundamentalismus a příliš naivní entuziastická víra mají společné to, jak se rychle vyrovnávají s Božím tajemstvím
- Skutečná hluboká víra je trpělivá, především v časech krizí

Ateismus vášně (Halík, 2003)

- Příležitost očišťování víry od jejích pokleslých forem
- Novověká kritika obrazu metafyzického Boha (banálního boha novověku) – **ateismus vášně**
- Blízkost ateismu vášně a **negativní teologie** – co Bůh není, hledání Boha skrze mystickou zkušenost

Ateismus lhostejnosti

(Halík 2003; 2017)

- **Apateismus** – víra jej nezajímá
- Apateisté ve srovnání s ateisty ani nevyvíjejí snahu bojovat proti víře
- Analogie s línou vírou, která si přestala klást otázky
- Sebejistá víra a sebejistý ateismus jsou protichůdné dvě stránky podobného procesu

Náboženská negramotnost

(Halík, 2017)

- Nedostatek solidních znalostí a autentické zkušenosti v oblasti náboženství
- Spolu s apateismem je typickým fenoménem v České republice

Agnosticismus (Halík, 2017)

- Náboženský fundamentalista věří, že ví, že Bůh existuje
- Sebejistý ateista věří, že ví, že Bůh neexistuje
- Oba postoje mohou být plné arogantní sebejistoty
- Agnostik na rozdíl od obou inteligentně ví, že neví, jestli Bůh existuje nebo ne

Agnosticismus (Halík, 2017)

- Agnosticismus může nabývat různých forem
- **Uctivé zmlknutí před tajemstvím**
- tento agnosticismus se blíží tzv. negativní teologii (o Bohu nemůžeme říci, co je, nýbrž jen to, co není)
- **Nezájem o náboženství** – v tomto smyslu se agnosticismus blíží apateismu

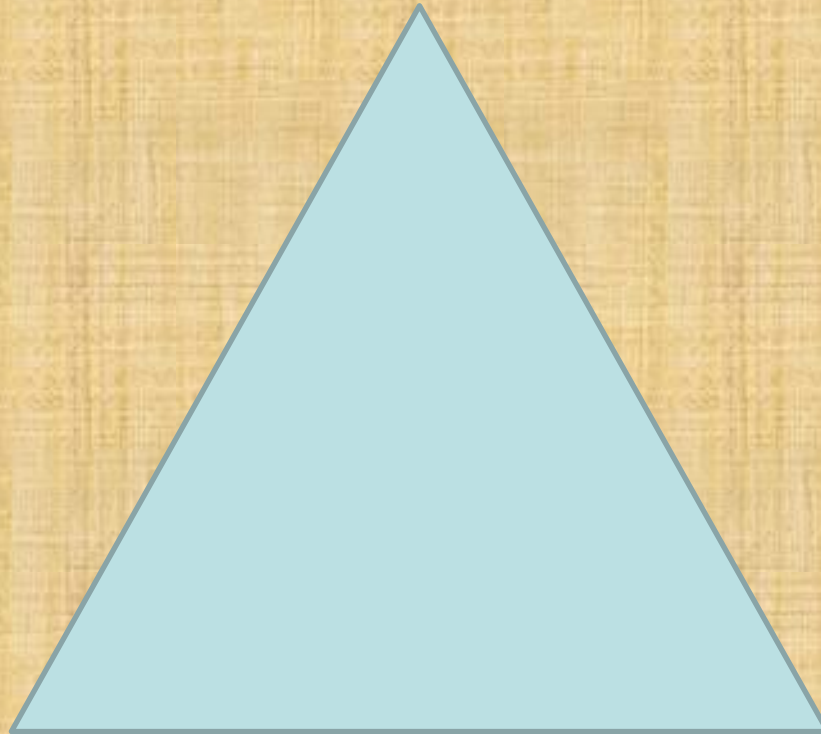
Něcismus (Halík, 2017)

- Nejrozšířenější způsob víry v našem kulturním prostoru
- „V Boha nevěřím, do kostela nechodím, ale „něco je and námi““ (p. 72-73)

Dialog mezi psychologíí a náboženstvím

FILOSOFIE

PSYCHOLOGIE

NÁBOŽENSTVÍ

Potřeba smyslu

(Paloutzian & Park, 2015)

- Potřeba smyslu je základní rámec psychologie náboženství
- Jedná se o místo dialogu mezi psychologii a náboženstvím
- Lidé potřebují nalézat smysl v tom, co se jim děje. Často tento proces probíhá automaticky a nevědomě.
- Náboženství a/nebo spiritualita hrají u mnoha lidí centrální roli ve vědomé snaze hledání smyslu

Potřeba smyslu

(Hood et al., 2009)

- **Kognitivní rozměr:** potřeba jedince rozumět tomu, co prožívá
- **Motivační rozměr:** potřeba vnímat, že jedinec má věci pod kontrolou
- **Potřeba sociálního zakotvení:** potřeba patřit do určité komunity, kde je tento smysl nabízen a kde je možné jej sdílet

Kognitivní hledání smyslu

(Hood et al., 2009)

- **Atribuční teorie:** potřeba vysvětlit důvody, proč lidé jednají tak, jak jednají
- Náboženství pomáhá lidem dát význam závažným a neočekávaným životním situacím
- Lidé pohybující se v náboženských komunitách mají větší tendenci dávat vzniklým situacím náboženský význam (i náboženský jazyk umožňuje snadnější popis situace)
- Nicméně náboženský výklad není jediným možným způsobem, jak situaci porozumět (zvláště v době sekularizace)

Motivační hledání smyslu

(Hood et al., 2009)

- Jedná se o potřebu kontroly nad určitou situací
- Potřeba kontroly se realizuje skrze modlitbu, účast na bohoslužebných rituálech, sebezápor
- Nedostatek kontroly nad situací vede k vytváření pověr a magie
- Náboženství popírají roli štěstí nebo smůly a zdůrazňují Boží svrchovanost

Potřeba sociálního zakotvení (Hood et al., 2009)

- Potřeba *někam patřit* je silný lidský pud
- Náboženství propojuje lidi a vytváří komunity
- Lidé se v nich vzájemně podporují

Psychologie náboženství

(Paloutzian & Park, 2015)

Výzkum v psychologii náboženství a spirituality by měl být integrován s dalšími obory studujícími náboženství:

- antropologie
- historie
- neurovědy
- biologie
- sociologie
- jazykověda
- religionistika

Seznam použité literatury

- Halík, T., & Grün, A. (2017). *Svět bez Boha: ateismus jako druh náboženské zkušenosti* (1st ed.). NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- Halík, T. (2006). *Prolínání světů: ze života světových náboženství* (1st ed.). NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- Halík, T. (2009). *Stromu zbývá naděje: krize jako šance* (1st ed.). Nakladatelství Lidové noviny.
- Halík, T. (2021). *Odpoledne křesťanství: odvaha k proměně* (1st ed.). NLN.
- Hood, R. W., Hill, P. C., & Spilka, B. (2009). *Psychology of Religion.: An empirical Approach* (4 ed.). The Guilford Press.
- Küng, H. (2010) *Freud a budoucnost náboženství*. Vyšehrad.
- Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (2015). Recent Progress and Core Issues in the Science of the Psychology of Religion and Spirituality. In R. F. Paloutzian & C. L. Park, *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality* (4 ed., pp. 3-22). The Guilford Press.
- Pargament, K. I., Mahoney, A., Exline, J. J., Jones, J. W., & Shafranske, E. P. (2013). Envisioning an integrative paradigm for the psychology of religion and spirituality. In *APA handbook of psychology, religion, and spirituality (Vol 1): Context, theory, and research* (1st ed., pp. 3-19). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14045-001>
- Plháková, A. (2003). *Učebnice obecné psychologie* (1st ed.). Academia.
- Rahner, K. & Vorgrimler, H. (1996). Teologie. In: *Teologický slovník*. (pp. 353-357). Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství.
- Oman, D. (2015). Defining Religion and Spirituality. In R. F. Paloutzian & C. L. Park, *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality* (2nd ed., pp. 23-47). The Guilford Press.
- Václavík, D. (2010). *Náboženství a moderní česká společnost* (1st ed.). Grada.
- Vojtíšek, Z., Dušek, P., & Motl, J. (2012). *Spiritualita v pomáhajících profesích* (1st ed.). Portál.